

فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی، شماره ۱۰۹، دوره ۲۸، زمستان ۱۴۰۲، ۷۳-۳۵

مقاله پژوهشی: تأثیر ریسک اقتصادی، مالی و سیاسی بر صادرات صنعتی درون‌گروهی کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی (OIC)

مهدی جهانبخش پورجباری* فرزاد کریمی**

مصطفی رجیبی***

پذیرش: ۱۴۰۲/۹/۲۰

بازنگری: ۱۴۰۲/۹/۱۱

دریافت: ۱۴۰۲/۸/۳

صادرات صنعتی درون‌گروهی / کشورهای OIC / ریسک اقتصادی / ریسک مالی /
ریسک سیاسی / ریسک کشوری

چکیده

ریسک‌های کشوری باعث کاهش مداوم تجارت بین‌المللی می‌شود. یکی از حلقه‌های مفقوده در حوزه مطالعاتی در زمینه الگوهای تجارت بین‌المللی کشورهای اسلامی فقدان مطالعه منسجم در زمینه بررسی تأثیر ریسک کشوری و هریک از مؤلفه‌های آن بر الگوهای تجارت درون‌گروهی این کشورها است. هدف اصلی مطالعه حاضر ارزیابی تأثیر ریسک اقتصادی، مالی و سیاسی بر صادرات صنعتی درون‌گروهی کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی (OIC) است. این مطالعه الگوهای صادرات درون‌گروهی این دسته از کشورها را از منظر مدل جاذبه و به روش حداکثر درست‌نمایی شبه پواسن‌نما (PPML) طی دوره ۲۰۰۲ تا ۲۰۲۱ مورد بررسی قرار می‌دهد. نتایج نشان می‌دهد الگوی صادرات درون‌گروهی کالاهای صنعتی کشورهای عضو OIC متأثر از اندازه

*. دانشجوی دکتری اقتصاد، گروه اقتصاد، واحد دهاقان، دانشگاه آزاد اسلامی، دهاقان، ایران

M.Jahanbakhshporjabari@sbank.ir

** دانشیار اقتصاد بین‌الملل، گروه مدیریت، واحد مبارکه، دانشگاه آزاد اسلامی، مبارکه، ایران farzadkarimi@mau.ac.ir

*** استادیار اقتصاد، گروه اقتصاد، واحد خمینی‌شهر، دانشگاه آزاد اسلامی، خمینی‌شهر، ایران rajabi@iaukhsh.ac.ir

■ فرزاد کریمی، نویسنده مسئول.

بازار و ریسک سیاسی و مالی کشورهای مبدأ و مقصد، نرخ ارز واقعی، مسافت و مرز مشترک و ریسک اقتصادی کشورهای مقصد است. در این میان متغیر ریسک سیاسی در مقایسه با سایر مؤلفه‌های تعیین‌کننده ریسک کشوری به‌طور قابل‌توجهی بر الگوی صادرات صنعتی درون‌گروهی کشورهای عضو سازمان تأثیر منفی می‌گذارد. تأثیر ریسک اقتصادی فقط برای مقاصد صادراتی منفی ارزیابی می‌شود ولی تأثیر ریسک مالی برای صادرکنندگان و واردکنندگان کالاهای صنعتی کشورهای عضو دارای تأثیر مثبت می‌باشد. این مطالعه پیشنهاد می‌کند کشورهای عضو سازمان، به نقش ریسک کشوری به‌ویژه ریسک سیاسی در شکل‌گیری الگوهای صادرات صنعتی درون‌گروهی توجه بیشتری داشته باشند. لذا افزایش توانمندی‌های نهادی مرتبط با اعتبار صادرات، بازرنگری الگوهای ارزیابی ریسک و چگونگی مدیریت آن یک موضوع کلیدی در همکاری‌های منطقه‌ای است.

طبقه‌بندی JEL: F14, C33, F64, F18

۱. مقدمه

در حال حاضر، همبستگی زیاد بین بازارهای مختلف، افزایش یک‌جانبه‌گرایی و حمایت‌گرایی تجاری، منجر به گسترش ریسک کشوری شده است^۱ که بر جریان کالاها و سرمایه در بازار بین‌المللی تأثیر منفی می‌گذارد^۲. تجارت بین‌المللی در برخی از مناطق توسط خطرات اقتصادی و مالی ناشی از نوسانات نرخ ارز، رکود اقتصادی، تورم بالا و وقوع رویدادهای سیاسی مانند تروریسم، درگیری‌های ملی و جنگ تهدید می‌شود^{۳،۴،۵،۶}. مبادلات تجاری حتی به‌عنوان یک ابزار سیاسی ممکن است باعث شود که تجارت بین‌المللی در یک جنگ تجاری یا تحریم گرفتار شود (نظیر تحریم عربستان بر قطر). مطالعات تجربی اخیر گویای این نکته است که وجود ریسک کشوری نه‌تنها تأثیر منفی بر تأمین مالی پروژه و سرمایه‌گذاری شرکتی دارد^{۷،۸} بلکه تأثیر بازدارنده قابل‌توجهی بر صادرات نیز دارد^{۹،۱۰}.

ادبیات قدیم و جدید بر تأثیر پارامترهایی مانند بی‌ثباتی اقتصادی و مالی، تروریسم، جنگ و خشونت بر تجارت تأکید دارند و نشان می‌دهند که ریسک‌های کشوری باعث کاهش مداوم جریان تجارت بین‌المللی می‌شود^{۱۱،۱۲،۱۳،۱۴}. نیچ و شوماخر^{۱۵} به تجزیه و تحلیل تأثیر تروریسم و جنگ در تجارت بین‌المللی پرداختند و نشان می‌دهند که اقدامات تروریستی حجم تجارت را کاهش می‌دهد. بلومبرگ و هس^{۱۶} نشان دادند که وجود تروریسم و درگیری‌های خارجی به‌عنوان مانعی برای تجارت بین‌المللی عمل می‌کند و آثار آنها معادل تعرفه ۳۰ درصدی در تجارت است.

-
1. Cai et al (2022)
 2. Dirk, G.B. (2012)
 3. Moser et al (2008)
 4. Liu, et al (2019)
 5. Cavusgil et al (2020)
 6. Qazi & Khan (2021)
 7. Wang & Qi (2011)
 8. Shen (2016)
 9. Wang et al (2021)
 10. Zhang et al (2021)
 11. Pollins (1989a)
 12. Morrow et al (1998)
 13. Pham & Doucouliagos (2017)
 14. Caldara et al (2018)
 15. Nitsch & Schumacher (2004)
 16. Blomberg & Hess (2006)

به طور کلی ریسک کشوری مجموعه‌ای از ریسک‌های چندبعدی ناشی از عوامل داخلی و خارجی در یک کشور یا منطقه خاص است^{۲۱} که معمولاً به عنوان یک شاخص ترکیبی از ریسک اقتصادی، ریسک مالی و ریسک سیاسی محاسبه می‌شود^{۴۳}. به طور خاص، ریسک سیاسی برای ارزیابی حاکمیت اجتماعی و ثبات سیاسی یک کشور استفاده می‌شود^۵. ریسک اقتصادی ارتباط نزدیکی با وضعیت کلان اقتصادی یک کشور دارد^۶ و ریسک مالی برای ارزیابی توانایی تأمین مالی بدهی‌های دولتی و تجاری است^۷.

سازمان همکاری اسلامی با عضویت ۵۷ کشور اسلامی، همکاری فی مابین کشورهای عضو در زمینه‌های اقتصادی را به عنوان دومین هدف این سازمان از زمان تأسیس اعلام کرده است^۸. در این سال‌ها ملاحظات سیاسی منطقه‌ای باعث شده، متوسط صادرات صنعتی درون‌گروهی کشورهای عضو سازمان طی سال‌های ۲۰۲۱-۲۰۲۰ در حدود ۱۳ درصد باشد^۹. به بیان دیگر ۸۷ درصد از صادرات صنعتی این کشورها به کشورهای غیر عضو سازمان صادر می‌شود. به عنوان مثال، حملات آمریکا به افغانستان و عراق، جنگ سوریه، بحران مالی جهانی ۲۰۰۸، تحریم غرب علیه ایران، حمله عربستان به یمن، تحریم قطر توسط عربستان و امارات منجر به کندی و افزایش اصطکاکات تجارت درون‌گروهی در کشورهای عضو سازمان در چند سال اخیر شده است. علاوه بر این، برخی از اقتصادهای کشورهای اسلامی در مقایسه با بسیاری از کشورهای غیر عضو OIC از سطوح مختلف کیفیت نهادی، از جمله ناسازگاری در مدیریت دولتی، نقص در حقوق سیاسی، حاکمیت قانون و آزادی‌های مدنی و گسترش قوانین و مقررات ناکارآمد رنج می‌برند. با وجود این واقعیت، جهت تأثیرگذاری ریسک سیاسی، اقتصادی و مالی کشورهای عضو سازمان بر جریان تجارت فی مابین نامشخص است؛ بنابراین، مطالعه‌ای منسجم در حوزه تجارت بین‌المللی کشورهای اسلامی در زمینه تأثیر ریسک کشوری و هریک از مؤلفه‌های آن بر

1. Asgary et al (2020)

۲. ژانگ و همکاران، (۲۰۲۱)

3. Suleman et al (2017)

۴. قاضی و خان، (۲۰۲۱)

5. Lee et al (2020)

۶. کاووسگیل و همکاران، (۲۰۲۰)

7. Chiu & Lee (2019)

8. <https://www.oic-oci.org/states/?lan=en>

۹. یافته‌های محقق، محاسبات برگرفته از آمار صادرات و واردات صنعتی کشورهای اسلامی مستخرج از سایت بانک جهانی.

الگوهای تجارت درون‌گروهی این کشورها از اهمیتی خاص برخوردار است. سهم این مقاله در ارتباط با ادبیات موجود به شرح زیر است:

این مطالعه به بررسی اثرات ریسک کشوری بر روی صادرات صنعتی درون‌گروهی کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی طی دوره ۲۰۰۲ تا ۲۰۲۱ می‌پردازد. برای این منظور از تکنیک حداکثر درست‌نمایی شبیه پواسون (PPML) در یک مدل جاذبه اصلاح شده و با استفاده از متغیرهای کنترلی بهره می‌برد. نکته دیگر اینکه شواهد در مورد رابطه بین ریسک کشوری و تجارت بین‌المللی متناقض است و تناقضات در نتایج، فضایی را برای تجزیه و تحلیل بیشتر در مورد این رابطه به‌ویژه برای گروهی از کشورها که با چالش‌های نهادی مواجه هستند فراهم می‌کند. از سوی دیگر، از آنجایی که ریسک کشوری چندبعدی است، تنها یک شاخص واحد نمی‌تواند وضعیت واقعی ریسک کشور را به‌طور کامل منعکس کند؛ بنابراین، ریسک سیاسی، ریسک اقتصادی و ریسک مالی در ریسک کشوری در چارچوب تحقیق گنجانده شده، در نتیجه نقش ریسک‌های مختلف بر صادرات صنعتی درون‌گروهی روشن می‌شود.

در ادامه در بخش اول مبانی نظری و ادبیات موضوع بررسی می‌شود. بخش دوم معرفی مدل و روش تخمین را ارائه می‌دهد. بخش سوم به ارزیابی روندها و تخمین ضرایب مدل اختصاص دارد. بخش چهارم شامل نتیجه‌گیری و پیشنهادات است.

۲. مبانی نظری و ادبیات موضوع

ادبیات در مورد تأثیر عوامل پنهان ولی مؤثر بر تجارت فی مابین کشورها به سرعت در حال رشد است. پایه و اساس این مطالعات مبتنی بر نظریه جدید تجارت است که اهمیت سایر موانع تجاری، فراتر از تعرفه‌ها و سهمیه‌ها را مدنظر قرار داده‌اند. به‌عنوان مثال راوخ^۱، بر اهمیت هزینه‌های اطلاعاتی، که از نظر فیزیکی (و فرهنگی) با تجارت در ارتباط است، تأکید کرده است. دیردورف^۲ استدلال می‌کند که الگوهای تجارت بین‌المللی تا حد زیادی تحت تأثیر هزینه‌های تجاری غیرقابل مشاهده قرار می‌گیرد. ابستفلد و روگوف^۳ نقش احتمالی هزینه‌های تجاری مشاهده نشده را در توضیح برخی از روندهای تجارت بین‌الملل برجسته کرده است.

1. Rauch (2001)

2. Deardorff (2001)

3. Obstfeld & Rogoff (2000)

لوچنکو^۱ تفاوت‌های نهادی را به عنوان موجد مزیت نسبی در الگوهای تجارت فی مابین کشورها معرفی کرده است. اندرسون و مارکوئیلر^۲ و گروت و همکاران^۳ به تأثیر کیفیت نهادی بر جریان تجاری دوجانبه تأکید دارند و معتقدند که هزینه مبادله پنهان در صادرات و واردات، امنیت مبادلات در تجارت بین‌المللی را تضعیف می‌کند. لذا کشورهای پیشرفته تمایل بیشتری به تجارت درون‌گروهی خود دارند تا کشورهای در حال توسعه. برخی از مطالعات اخیر مانند لوچنکو (۲۰۰۷)، اندرسون و مارکوئیلر (۲۰۰۲) و ردینگ و ونبلز^۴ یک مدل نظری قابل قبول ارائه داده‌اند و کانال‌هایی را که نهادها از طریق آن بر تجارت تأثیر می‌گذارند توضیح می‌دهند^{۵،۶،۷،۸}.

این در حالی است که تقریباً دو قرن پیش، یکی از دلایل اصلی تجارت بین کشورها، مبتنی بر نظریه مزیت نسبی ریکاردو^۹ که بر تفاوت‌های بهره‌وری نسبی نیروی کار و نظریه هکشر-اوهلین مبتنی بر تفاوت بین کشورها در برخورداری از عوامل تولید و تفاوت در میزان استفاده از این عوامل در تولید تأکید می‌شد. یکی از فرضیات ساده شده نظریه مزیت نسبی ریکاردو و هکشر-اوهلین، فرض صفر بودن هزینه تجاری پنهان است.

در قرن اخیر با توجه به افزایش سطح تجارت بین کشورهایی با ویژگی‌های مشابه که توضیح آن را با مزیت نسبی تا حدودی دشوار می‌کرد، کروگمن^{۱۰} الگوهای تجارت بین‌المللی جدیدی ارائه کرد که منجر به توسعه نظریه تجارت جدید گردید که دارای دو عنصر اصلی است. اول اینکه که بخش تولید در هر کشور توسط شرکت‌های انحصاری و با صرفه‌جویی در مقیاس مشخص می‌شود و دوم این است که با در دسترس بودن تنوع بیشتر یک محصول برای مصرف، مصرف‌کنندگان تنوع در مصرف را ترجیح می‌دهند^{۱۱}.

1. Levchenko (2007)
2. Anderson & Marcouiller (2002)
3. Groot et al (2003)
4. Redding & Venables (2004a)
5. Redding & Venables (2004b)
6. Abreo, et al (2021)
7. Méon (2004)
8. Francois (2013)
9. Riccardo (1870)
10. Krugman (1979)

به‌طورمعمول، اقتصادهای کوچک در حال توسعه دارای بخش‌های بزرگ کشاورزی یا منابع طبیعی هستند و بخش تولید صنعتی کوچک و بازده ثابت نسبت به مقیاس دارند. در مقابل، اقتصادهای بزرگ توسعه یافته دارای بخش تولیدی بزرگی هستند که با افزایش بازده صعودی نسبت به مقیاس فعالیت می‌کنند. در این شرایط، هزینه‌های تجاری پنهان هم به تجارت کمتر این دو گروه کشورها و هم به جابجایی نامتناسب تولید به سمت کشورهای بزرگ توسعه یافته منجر می‌شود.

تئوری جدید تجارت، تجارت درون صنعتی را توضیح می‌دهد که به تجارت جهانی امروز کمک زیادی می‌کند.^۱ این نظریه توضیح می‌دهد که تولیدکنندگان محصولات مشابه در کشورهای مختلف، با تولیدکنندگانی رقابت می‌کنند که هزینه‌های تولیدشان، در مقیاس بزرگ‌تر تولید، کاهش می‌یابد. این امر کشورها را ملزم به ایجاد زنجیره‌ای از تولید منطقه‌ای برای ایجاد منافع بیشتر می‌کند.^۲ به نظر می‌رسد این تئوری توضیح معقولی از رقابت صادرات صنعتی از طریق صرفه‌جویی در مقیاس، تمایز محصول و ترجیح مصرف‌کننده برای تنوع ارائه می‌دهد، جایی که هزینه تجاری پنهان (به‌عنوان یک مانع غیر تعرفه‌ای^۳) به شدت بر رقابت صادراتی شرکت‌ها تأثیر می‌گذارد.^{۴،۵} از نظر تئوری جدید تجارت، افزایش ریسک کشوری، هزینه تجاری را در تجارت بین‌المللی افزایش می‌دهد که باعث کاهش صرفه‌جویی در مقیاس و بهره‌وری و در نهایت کاهش رقابت‌پذیری شرکت‌های صادراتی می‌شود.^{۶،۷}

تأثیر ریسک کشوری بر تجارت بین‌المللی از طریق غیرمستقیم نیز باعث افزایش هزینه تجارت و در نهایت کاهش تجارت بین‌المللی می‌شود.^{۸،۹،۱۰} از سویی دیگر ریسک‌های کشوری به‌عنوان یکی از عوامل تعیین‌کننده سرمایه‌گذاری در نظر گرفته می‌شوند و بر تصمیمات سرمایه‌گذاران،

1. Markusen (2007)

2. Schiff & Winters (2003)

۳. به‌ویژه از آنجایی که تعرفه‌های تجاری به دلیل فرآیند آزادسازی تجاری نسبت به زمانی که پس از اجرایی شدن موافقت‌نامه عمومی تعرفه‌ها و تجارت در سال ۱۹۴۸ آغاز شد تا حد زیادی کاهش یافته است.

4. Álvarez et al (2018)

۵. اندرسون و مارکوئیلر (۲۰۰۲)

6. Balcilar, et al (2018)

7. Baier & Bergstrand (2009)

8. International Monetary Fund (2017)

9. Mueller et al (2017)

10. Glick & Taylor (2010)

تجار، بانک مرکزی، بخش مالی تأثیر می‌گذارد. از این رو، خطرات ریسک کشوری با تأثیر بر بازارهای مالی و پولی بر چرخه‌های تجاری تأثیر می‌گذارد.^۱

اثرات غیرمستقیم ریسک‌های کشوری از طریق کانال سرمایه‌گذاری است. به طوری که با افزایش ریسک کشوری، هزینه‌های کسب و کار و مبادله افزایش می‌یابد و منجر به کاهش سرمایه‌گذاری‌ها و ظرفیت‌های تولیدی می‌شود و به طور غیرمستقیم بر صادرات و واردات تأثیر می‌گذارد. علاوه بر این، ریسک کشوری از طریق افزایش انتظارات نرخ ارز و از کانال سیاست مالی و پولی بر تجارت تأثیر می‌گذارد.^{۲،۳}

وقوع درگیری‌های ملی، جنگ‌ها، فعالیت‌های تروریستی و سایر رویدادها، مستقیماً ریسک سیاسی را در کشورها افزایش می‌دهد.^۴ ریسک سیاسی بیش از حد، شرکت‌ها را از صادرات به این کشورها منصرف می‌کند.^۵ با در نظر گرفتن حوادث تروریستی به عنوان مثال، زمانی که فعالیت‌های تجاری توسط شخص ثالث (تروریست‌ها) تهدید می‌شود، فعالیت‌های تجاری هر دو طرف تجارت در مقیاس محدود انجام می‌شود یا حتی به طور کامل مانع می‌شود.^۶ بلومبرگ و هس (۲۰۰۶) خاطرنشان کردند که زمانی که در یک کشور حملات تروریستی یا سایر حوادث خشونت‌آمیز وجود داشته باشد، هزینه تجارت با سایر کشورها افزایش می‌یابد و آنها باید ۳۰ درصد تعرفه بیشتری بپردازند. به طور مشابه، رویز استرادا و همکاران^۷ نشان دادند که هزینه‌های اقتصادی فعالیت‌های تروریستی شامل انحراف سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، از دست دادن سرمایه و کاهش تجارت بین‌المللی (علاوه بر افزایش هزینه فرصت بازرگانی و تجارت) است. برای شرکت‌های کوچک و متوسط، هزینه‌های بیمه، تراکنش، حمل و نقل و امنیت را نیز افزایش می‌دهد.^۸ دور از انتظار نیست که تشدید ریسک سیاسی ناشی از فعالیت‌های تروریستی نیز منجر به کاهش حجم تجارت شود.^۹

1. Caldara & Iacoviello (2018)

2. Engel (2014)

3. Mueller et al (2017)

4. Cavusgil et al (2020)

5. Agarwal & Feils (2007)

۶. بلومبرگ و هس، (۲۰۰۶)

7. Ruiz Estrada et al (2018)

۸. آسگری و همکاران، (۲۰۲۰)

9. Shahbaz (2013)

ریسک اقتصادی ناشی از تغییرات در محیط اقتصادی کشورها یا وجود توسعه اقتصادی ناپایدار، صادرات را محدود خواهد کرد. تجارت بین‌المللی مبتنی بر مبادله و داد و ستد فی‌مابین فعالین اقتصادی کشورها است. هر مبادله بین‌المللی هزینه‌ای دارد، گاهی ممکن است این هزینه آن‌قدر بالا باشد که منافع را به‌طور کامل پوشش ندهد و در نتیجه هیچ مبادله‌ای شکل نگیرد. بر اساس تئوری هزینه مبادله^۱، هزینه‌های مبادله باید برای تکمیل یک فعالیت مبادله پرداخت شود. بر اساس دیدگاه اقتصاددانان نهادگرا، نهادها از آن حیث مهم هستند که سبب ساختارمند شدن انگیزه‌های نهفته در مبادلات بشری می‌شوند. مهم‌ترین کارکرد نهادها کاهش عدم اطمینان و هزینه‌های مبادله در فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی جوامع است. هر چه هزینه مبادله کمتر باشد، جریان مبادله آسان‌تر است^۲. در تجارت بین‌الملل، زمانی که توسعه اقتصادی کشورهای طرف تجاری بی‌ثبات است یا بحران اقتصادی وجود دارد، ریسک اقتصادی به دلیل ارتباط نزدیک بین بازار بین‌المللی و شرکت‌های فراملی، اثر دومینویی سریعی را بر موضوعات تجارت بین‌الملل اعمال می‌کند^۳. در محیطی با ریسک‌های اقتصادی بالا، مانند رشد اقتصادی پایین، تورم بالا و کسری بودجه بالا، به دلیل غیرقابل پیش‌بینی بودن و تغییرات مختلف، هر دو طرف تجاری، عدم اطمینان و پیچیدگی‌های آینده را در قراردادهای خود لحاظ می‌کنند که باعث افزایش هزینه‌ها می‌شود. چانه‌زنی و ریسک‌های اقتصادی بالاتر، هزینه نظارت بر حفظ تجارت بین شرکت‌های تجاری را افزایش می‌دهد. با در نظر گرفتن این عوامل، برخی از شرکت‌های تجاری برای کاهش ریسک‌های تجاری خود، تجارت با کشورها یا مناطق با ریسک اقتصادی پایین را انتخاب می‌کنند^۴، بنابراین زمانی که ریسک اقتصادی کشور یا منطقه واردکننده بالا می‌رود، هزینه‌های مبادلاتی دو کشور افزایش می‌یابد و صادرات درون‌گروهی یا منطقه نیز با مشکل مواجه می‌شود؛ یعنی صادرات درون‌گروهی به دلیل افزایش هزینه‌های مبادلاتی ناشی از افزایش ریسک اقتصادی محدود خواهد شد.

1. Transaction Cost Theory

2. Coase (1960)

3. Chowdhury (2011)

۴. کاووسگیل و همکاران (۲۰۲۰)

5. Liu & Huang. (2020)

ریسک مالی ناشی از نوسانات نرخ ارز در کشورها یا مناطق واردکننده و تغییر در سیاست‌های مالی می‌تواند به راحتی منجر به زیان در صادرات درون‌گروهی شود. بر اساس تئوری سنتی تجارت، نوسانات نرخ ارز بر ارزش و حجم تجارت تحت شرایطی تأثیر می‌گذارد که سایر شرایط بدون تغییر باقی بمانند؛ یعنی کاهش ارزش پول یک کشور باعث کاهش قیمت کالاهای آن و در نتیجه افزایش صادرات کالا و بهبود رقابت‌پذیری کالاهای صادراتی آن کشور می‌شود^۳؛ بنابراین، برای جلوگیری از زیان‌های اقتصادی بیشتر ناشی از نوسانات نرخ ارز، بسیاری از کشورها سیاست‌های مالی مربوطه را برای تثبیت نرخ ارز اعمال می‌کنند و سیستم نرخ ارز ثابت را ترجیح می‌دهند^۴. با این حال، چه بازار کالا و خدمات باشد و چه بازار مالی، شوک مالی جهانی اثرات سرریز قوی‌تری را بر کشورهایی که سیستم نرخ ارز ثابت را اتخاذ می‌کنند، ایجاد خواهد کرد^۵. که به نوبه خود باعث شد تأثیر شگرفی بر تجارت بین‌المللی این کشورها مشاهده شود. ضمن اینکه بی‌ثباتی مالی به دلیل افزایش ریسک نوسانات نرخ ارز و سایر عوامل مؤثر بر تجارت بین کشورهای تجاری افزایش می‌یابد.

۲-۱. ادبیات تجربی و مطالعات انجام شده

اهمیت ریسک کشوری بر فضای تجارت درون‌گروهی کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی موضوعی غیرقابل انکار می‌باشد که در این پژوهش به بررسی میزان تأثیرگذاری ریسک کشوری و مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده آن پرداخته می‌شود. تحقیقات متعددی پیرامون تأثیر عوامل مؤثر بر تجارت درون‌گروهی کشورهای اسلامی پرداخته شده است. در این ارتباط می‌توان به مطالعات حنیف^۶ و حسن و همکاران^۷، حسن^۸ اشاره کرد.

نتایج این مطالعات نشان می‌دهد که اندازه اقتصاد و بعد مسافت و هزینه حمل و نقل، زبان

1. Berbenni (2021)

۲. ژانگ و لی، (۲۰۰۹)

3. Ahmed (2009)

4. Wang & Wang (2021)

5. Joshua & Hiro (2016)

6. Maurice & Mahvash (2019)

7. Hanif (2021)

8. Hassan el al (2010)

9. Hassan (2002)

و مرز مشترک محرک‌های توسعه تجارت درون‌گروهی می‌باشند؛ اما مطالعه‌ای پیرامون تأثیر ریسک کشوری بر تجارت فی‌مابین کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی با توجه به محیط سیاسی، اقتصادی و مالی این دسته از کشورها انجام نشده است. تنها مطالعه مرتبط به موضوع این مقاله می‌توان به مطالعه بیلگین و همکاران (۲۰۱۷) اشاره کرد. در این مطالعه فقط با استفاده از مدل جاذبه و بر اساس داده‌های تابلویی به تحلیل تأثیر ۱۲ مؤلفه تعیین‌کننده ریسک سیاسی (ثبات دولت، درگیری داخلی و خارجی، مشخصات سرمایه‌گذاری، قانون و نظم، نظامی در سیاست، تنش‌های مذهبی و قومیتی و شرایط اجتماعی - اقتصادی) بر صادرات ترکیه به ۴۳ کشور عضو بانک توسعه اسلامی برای دوره ۱۹۹۶ تا ۲۰۱۵ پرداخته‌اند. برای نتیجه‌گیری از بررسی سوابق تحقیق، مشاهده می‌شود که مقالات متعددی وجود دارد که تجزیه و تحلیل اثرات محیط سیاسی از منظر درگیری، تروریسم، جنگ و خشونت و همچنین از منظر ریسک اقتصادی و مالی بر جریان تجارت دو جانبه کشورها را مورد بررسی قرار داده‌اند که کشورهای مورد بررسی عضو سازمان همکاری اسلامی نمی‌باشند و در ارتباط با تجارت دو جانبه کشورهای چین، تایلند و آلمان با شرکای تجاری شان می‌باشند. این مطالعات به‌طور خلاصه در جدول (۱) ارائه شده است

۴۰۳۰۲۰۱

اکثر مطالعات تجربی مورد بررسی نشان می‌دهد که ریسک کشوری به‌طور کلی، نقش مهمی در تجارت بین‌الملل ایفا می‌کنند (جدول ۱). در داخل کشور نیز مطالعه‌ای در مورد تأثیر ریسک کشوری بر صادرات صنعتی دو جانبه فی‌مابین کشورهای عضو همکاری اسلامی صورت نگرفته و لذا مطالعه حاضر تکمیل‌کننده ادبیات تجارت درون‌گروهی کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی است^{۶،۵}.

۱. کای و همکاران، (۲۰۲۲)

۲. ژانگ و همکاران، (۲۰۲۱)

۳. گوسوامی و پانتامیت، (۲۰۲۰)

۴. وانگ و همکاران، (۲۰۲۰)

۵. درینی و همکاران، (۱۳۹۵)

۶. گوگردچیان و میرجباری، (۱۳۹۵)

جدول ۱- سوابق مطالعات مرتبط با موضوع

نویسندگان	موضوع مقاله	دوره زمانی و کشورهای مورد بررسی	روش تخمین مدل	یافته‌ها
گوپتا و همکاران (۲۰۱۹)	اثرات ریسک‌های ژئوپلیتیکی بر جریان‌های تجاری	۱۹۸۵-۲۰۱۳، کشورهای درحال توسعه و توسعه یافته	مدل جاذبه به روش اثرات ثابت (FE)، اثرات تصادفی (RE) و روش پواسون	ریسک‌های ژئوپلیتیکی بر جریان‌های تجاری تأثیر منفی می‌گذارد.
کای و همکاران (۲۰۲۲)	تأثیر ریسک‌های بر صادرات مبلمان چوبی	۱۹۹۵ تا ۲۰۲۰، چین با ۱۲۵ شریک تجاری	مدل جاذبه مرزی تصادفی	ریسک اقتصادی و مالی شرکای تجاری تأثیر منفی بر صادرات مبلمان چوبی چین دارد، اما ریسک سیاسی تأثیر مثبتی دارد.
ژانگ و همکاران (۲۰۲۱)	تأثیر ریسک‌های بر الگوهای تجارت انرژی	نمونه جهانی از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۶	تحلیل شبکه‌ای و مدل رگرسیون پانلی	ریسک کشور به‌طور قابل توجهی بر الگوهای تجاری واردکنندگان و صادرکنندگان انرژی تأثیر می‌گذارد.
گوسوامی و پانتامیت (۲۰۲۰)	تأثیر ریسک‌های بر جریان تجاری دوجانبه تایلند	دوره ۲۰۱۵-۱۹۸۴ و ۱۳۲ شریک تجاری تایلند	چارچوب داده‌های تابلویی و مدل جاذبه	فعالیت نظامی، بی‌ثباتی دولت و تضادهای داخلی نقش بسیار مهمی در کاهش تجارت بین‌المللی تایلند دارد.
وانگ و همکاران (۲۰۲۰)	تأثیر ریسک‌های بر تجارت چین	طی سال‌های ۲۰۱۸-۲۰۰۳ و ۱۳۴ شریک تجاری چین	چارچوب داده‌های تابلویی و مدل جاذبه	کاهش ریسک‌های کشور باعث افزایش تجارت دوجانبه بین چین و شرکای تجاری‌اش می‌شود.
بیلگین و همکاران (۲۰۱۷)	تأثیر ریسک‌های بر صادرات ترکیه	دوره ۱۹۹۶ تا ۲۰۱۵ و ۴۳ کشور عضو بانک توسعه اسلامی	مدل جاذبه و بر اساس داده‌های تابلویی	رابطه منفی بین بی‌ثباتی دولت در کشورهای واردکننده با صادرات ترکیه.
مؤثر و همکاران (۲۰۰۶)	تأثیر ریسک‌های بر صادرات آلمان	۱۹۹۱-۲۰۰۳ و آلمان در تجارت با شرکای تجاری‌اش	مدل جاذبه در قالب داده‌های پانل استاتیک و پویا	ریسک سیاسی یک عامل تعیین‌کننده قوی برای صادرات آلمان است.
درینی و همکاران (۱۳۹۵)	تأثیر بی‌ثباتی سیاسی ایران بر تجارت بین‌الملل	۲۰۱۵-۱۹۹۶ و سری زمانی ایران	استفاده از روش خود رگرسیونی با توزیع با وقفه (ARDL)	ثبات سیاسی تأثیر مثبت بر تراز تجاری ایران دارد.
گوگردچیان و میرجایی (۱۳۹۵)	تأثیر ریسک‌های سیاسی و ریسک بازرگانی بر صادرات غیرنفتی ایران	۱۳۸۴-۱۳۹۱ و ایران با ۳۰ شریک تجاری	مدل جاذبه و اثرات تصادفی و الگوی پویا با روش گشتاور تعمیم‌یافته‌ی سیستمی (SGMM)	ریسک سیاسی تأثیر مثبت ولی ریسک اقتصادی و مالی اثر منفی بر صادرات غیرنفتی ایران داشته است.

۳. تصریح مدل

در این مطالعه با مبنای قرار دادن مدل جاذبه اصلاح شده اندرسون و وینکوب (۲۰۰۳) و سر و مایر، و همچنین مطالعات تجربی پیش‌گفته شامل کای و همکاران (۲۰۲۲)، حنیف (۲۰۲۱)، وانگ و همکاران (۲۰۲۰)، گوپتا و همکاران (۲۰۱۹) و بیلگین و همکاران (۲۰۱۷)، مدل جاذبه پیشنهادی را برحسب شاخص کلی ریسک کشوری و به تفکیک هریک از مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده آن به شرح زیر تصریح می‌نماید:

معادله ۱: مدل ارزیابی تأثیر ریسک کشوری (ICRG)

$$\begin{aligned} extoc_{ijt} = & \omega_0 + \omega_1 lgdpc_{it} + \omega_2 Lgdpc_{jt} + \omega_3 lere_{ijt} + \omega_4 licrg_{it} \\ & + \omega_5 licrg_{jt} + \omega_6 Ldistw_{ij} + \omega_7 contig_{ij} + v_i + u_j + \delta_t \\ & + \varepsilon_{ijt} \end{aligned}$$

معادله ۲: مدل ارزیابی تأثیر ریسک اقتصادی (ECO)

$$\begin{aligned} extoc_{ijt} = & \omega_0 + \omega_1 lgdpc_{it} + \omega_2 Lgdpc_{jt} + \omega_3 lere_{ijt} + \omega_4 lecoindex_{it} \\ & + \omega_5 lecoindex_{jt} + \omega_6 Ldistw_{ij} + \omega_7 contig_{ij} + v_i + u_j \\ & + \delta_t + \varepsilon_{ijt} \end{aligned}$$

معادله ۳: مدل ارزیابی تأثیر ریسک مالی (FR)

$$\begin{aligned} extoc_{ijt} = & \omega_0 + \omega_1 lgdpc_{it} + \omega_2 Lgdpc_{jt} + \omega_3 lere_{ijt} + \omega_4 lfrrindex_{it} \\ & + \omega_5 lfrrindex_{jt} + \omega_6 Ldistw_{ij} + \omega_7 contig_{ij} + v_i + u_j + \delta_t \\ & + \varepsilon_{ijt} \end{aligned}$$

معادله ۴: مدل ارزیابی تأثیر ریسک سیاسی (PR)

$$\begin{aligned} extoc_{ijt} = & \omega_0 + \omega_1 lgdpc_{it} + \omega_2 Lgdpc_{jt} + \omega_3 lere_{ijt} + \omega_4 lprindex_{it} \\ & + \omega_5 lprindex_{jt} + \omega_6 Ldistw_{ij} + \omega_7 contig_{ij} + v_i + u_j \\ & + \delta_t + \varepsilon_{ijt} \end{aligned}$$

در مدل‌های مذکور t نشان‌دهنده سال، i کشور مبدأ (صادرکننده کالاهای صنعتی عضو سازمان همکاری اسلامی) و j کشور مقصد عضو OIC، v_i و u_j با اثر ثابت کشوری و δ_t اثر ثابت

دوره‌ای و ϵ_i خطای تصادفی است که با متغیرهای مستقل همبستگی ندارد. در این مطالعه جریان‌های صادرات دوجانبه میان ۵۰ کشور عضو OIC برای دوره ۲۰۲۱-۲۰۰۲ بررسی می‌شود. فهرست کشورهای مورد مطالعه در ضمیمه ۱ ارائه شده است. انتخاب این دسته از کشورها بر اساس دسترسی به آمار ارزش صادرات صنعتی درون‌گروهی به صورت دوجانبه بوده است.

۳-۱-۱. اجزای مدل‌های جاذبه و روش تخمین

ارزش صادرات صنعتی کشور i به کشور j در زمان t متغیر وابسته (EXTOC) می‌باشد. آمار مذکور از پایگاه اطلاعات تجاری بانک جهانی^۱ (WITS) جمع‌آوری شده است. سپس بر اساس شاخص قیمت صادرات کشورهای عضو سازمان تعدیل شده و در مدل ارزش صادرات صنعتی برحسب قیمت ثابت ۲۰۱۵ لحاظ گردیده است. در این مقاله منظور از کالاهای صنعتی مبتنی بر تعریف سازمان تجارت جهانی و بر اساس طبقه‌بندی نظام هماهنگ استاندارد کالا (HS)^۲ می‌باشد. طبقه‌بندی مذکور در وب‌سایت بانک جهانی^۳ قابل استخراج می‌باشد. بر اساس تعریف سازمان تجارت جهانی، تعداد کالاهای صنعتی برحسب طبقه‌بندی HS ویرایش سال ۲۰۰۲ و ردیف تعرفه شش رقمی نزدیک به ۴۵۳۴ کد کالا می‌باشد.

۳-۱-۱. شاخص ریسک کشوری (ICRG) و مؤلفه‌های تعیین‌کننده آن

شاخص راهنمای بین‌المللی ریسک کشوری^۴ ترکیبی از سه زیر شاخص ریسک سیاسی (PRRINDEX)، ریسک اقتصادی (ECOINDEX) و ریسک مالی (FRRINDEX) است که هر یک از پنج تا هفده متغیر تشکیل شده‌اند. شاخص ریسک سیاسی از ۱۰۰ امتیاز و شاخص ریسک مالی و ریسک اقتصادی هر یک از ۵۰ امتیاز حداکثری می‌باشند. شاخص ریسک سیاسی با ۱۷ متغیر اندازه‌گیری می‌شود و حداکثر عدد ۱۰۰ را برای هر کشور منظور می‌شود. اطلاعات مربوط به شاخص ریسک کشوری از وب‌سایت گروه خدمات ریسک سیاسی^۵ (PRS) جمع‌آوری

1. <https://wits.worldbank.org/>

2. Harmonized System (HS) Codes

3. www.worldbank.wits.org

4. International Country Risk Guide(ICRG)

5. <https://epub.prsgroup.com/products/international-country-risk-guide-icrg>

گردیده است^۱. داده‌ها در این وب‌سایت به صورت ماهانه در دسترس می‌باشد که با استفاده از متوسط‌گیری طی دوره ۱۲ ماهانه به سالانه تبدیل شده است. یکی از دلایل استفاده از این شاخص، پوشش بسیار مناسب ابعاد مختلف ریسک توسط این شاخص‌هاست^{۲،۳،۴}. بزرگ‌تر بودن این شاخص به معنای وضعیت ریسک پایین و پایین‌تر بودن مقدار آن وضعیت نامناسب ریسک را نشان می‌دهد (جدول ۲). از دیگر مزیت شاخص‌های ICRG نسبت به اکثر شاخص‌های دیگر، آن است که آمارهای آن برای دوره زمانی نسبتاً طولانی مدت (۲۰۲۰-۱۹۸۳) موجود است.

جدول ۲- دامنه شاخص ریسک کشوری و مؤلفه‌های آن

ریسک سیاسی	ریسک مالی	ریسک اقتصادی	ریسک کشوری	وضعیت ریسک
۴۹-۰/۹	۲۴-۰	۲۴-۰	۴۹-۰/۹	ریسک بسیار بالا
۵۹-۵۰/۹	۲۹-۲۵	۲۹-۲۵	۵۹-۵۰/۹	ریسک بالا
۶۹-۶۰/۹	۳۴-۳۰/۹	۳۴-۳۰/۹	۶۹-۶۰/۹	ریسک متوسط
۷۹-۷۰/۹	۳۹-۳۵/۹	۳۹-۳۵/۹	۷۹-۷۰/۹	ریسک پایین
۱۰۰-۸۰	۵۰-۴۰	۵۰-۴۰	۱۰۰-۸۰	ریسک بسیار پایین

منبع: منتج از سایت گروه خدمات ریسک سیاسی (epub.prsgroup.com)

۲-۳. متغیرهای کنترل مدل

بردار مجموعه‌ای از متغیرهای کنترل از ادبیات جاذبه^۵؛ گلیک و رز^۶؛ ۲۰۱۶؛ شپرد^۷؛ ۲۰۱۶؛ گومز-هررا^۸، ۲۰۱۳؛ رسولین اژه^۹، ۲۰۱۸ و باقریان، ۱۴۰۲) به این شرح می‌باشد:

۱. گروه تدوین‌کننده راهنمای ریسک کشوری از سال ۱۹۸۰ به صورت ماهانه داده‌هایی را منتشر می‌کند و مشتریان بین‌المللی را با رتبه‌بندی‌هایی که بر ریسک سیاسی، ریسک اقتصادی و ریسک مالی جهانی خود در ۱۴۰ بازار توسعه یافته، در حال ظهور و مرزی تأثیر می‌گذارد، طبقه‌بندی می‌کند.

۲. بیلگین و همکاران، (۲۰۱۷)

۳. وانگ و همکاران، (۲۰۲۰)

۴. کای و همکاران، (۲۰۲۲)

5. Bilgin et al (2017)

6. Glick & Rose (2016)

7. Shepherd (2016)

8. Gómez-Herrera (2013)

9. Rasoulinezhadl (2018)

اندازه اقتصاد (GDP): در تجارت بین الملل هر اندازه اقتصاد بزرگ تر باشد، به طور کلی تجارت بیشتری خواهد داشت. از آنجایی که کشورهای بزرگ درآمدهای زیادی دارند، مقدار بیشتری را صرف واردات می کنند. این اقتصادها همچنین تمایل به داشتن اقتصادهای صادراتی بسیار توسعه یافته دارند. در این مطالعه ارزش تولید ناخالص داخلی^۱ برحسب دلار به قیمت ثابت ۲۰۱۵ از پایگاه داده بانک جهانی^۲ (WDI) جمع آوری گردیده است.

بعد مسافت و اشتراکات فرهنگی: بعد مسافت نشان دهنده اهمیت هزینه های مبادله از منظر حمل و نقل کالا بین دو کشور را نشان می دهد. هر چه کشورها از هم دورتر باشند، هزینه حمل و نقل کالا بیشتر خواهد بود^۳. بدین ترتیب مسافت وزنی (DISTW) و مرز مشترک (CONTIG) به عنوان اجزای اصلی در مدل جاذبه لحاظ شده است. شاخص مسافت از میانگین وزنی مسافت بین پایتخت کشورها برحسب اندازه جمعیت و متغیر مجازی مرز مشترک به عنوان جایگزینی برای نشان دادن شباهت فرهنگی استفاده شده است^۴. این متغیرها از پایگاه مرکز تحقیقات اقتصاد بین الملل فرانسه^۵ (CEPII) جمع آوری شده است.

• شاخص نسبی نرخ ارز مؤثر حقیقی (ERE): این متغیر نسبت نرخ ارز حقیقی کشور i (e_i) به نرخ ارز حقیقی کشور j ($e_j/P_j^*P_w$) توسط محقق محاسبه^۶ و قابل دسترس می شود^۷. افزایش شاخص نشان دهنده افزایش ارزش پول کشور i در مقایسه با کشور j است. انتظار می رود با افزایش شاخص، میزان تقاضا برای صادرات درون گروهی کالاهای صنعتی کشورهای عضو سازمان افزایش یابد.

در جدول (۳)، ماتریس همبستگی برای متغیرهای مدل ارائه شده است که هم متغیرهای سمت

1. GDP\$ (constant 2017)

2. <https://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/>

3. World Development Indicator

۴،۴ از نظر کروگمن و ايسفولد (۲۰۱۱) هزینه حمل و نقل عمدتاً توسط مدل های سنتی تجارت بین المللی نادیده گرفته می شود. در واقع، مدل هکچر و اوهلین و مدل ریکاردین مفروضات ساده کننده ای دارند، مبنی بر اینکه هیچ هزینه ای برای انتقال فیزیکی کالا از یک کشور به کشور دیگر وجود ندارد. لیکن مدل جاذبه یک مزیت تجربی نسبت به نظریه موجود دارد و آن اینکه می تواند هزینه های مبادلات کالاها را محاسبه کند.

5. Li, et al (2020)

6. http://www.cepii.fr/CEPII/en/bdd_modele/bdd_modele.asp

۷،۷ اطلاعات مربوط به شاخص قیمت و نرخ ارز از پایگاه اطلاعات اقتصادی بانک جهانی جمع آوری گردید.

8. Nguyen, (2010).

عرضه (صادرکنندگان) و هم سمت تقاضا (واردکنندگان) را نشان می‌دهد. بسیاری از متغیرهای مدل به استثناء شاخص ریسک سیاسی و بعد مسافت ارتباط مثبتی با جریان‌های صادرات درون‌گروهی دارد. در نهایت، همان‌طور که انتظار می‌رفت ضریب همبستگی بین برخی متغیرهای ریسک کشوری بالا است. برای جلوگیری از مشکلات همبستگی بین این متغیرها، در بخش مربوط به مدل پیشنهادی متغیرهای ریسک کشوری به ترتیب یک به یک وارد مدل شده و ضرایب برآورد می‌شوند.

جدول ۳- ضریب همبستگی بین متغیرهای مدل

Ldistwij	Licrgj	Licrgi	Lereij	Lgdpcj	Lgdpci	Extocij	
						1	Extocij
					1	0.2314	Lgdpci
				1	0.0149	0.2135	Lgdpcj
			1	-0.0998	0.0998	0.012	Lereij
		1	0.3709	-0.0145	0.1996	0.0474	Licrgi
	1	0.0432	-0.3709	0.1996	-0.0145	0.0743	Licrgj
1	0.0156	0.0156	0	-0.0754	-0.0754	-0.1974	Ldistwij
-0.3806	-0.0152	-0.0152	0	0.0478	0.0478	0.2651	Contigij
-0.0178	0.0571	0.8243	0.2621	-0.0228	0.2548	0.0563	Lecoindexi
-0.0178	0.8243	0.0571	-0.2621	0.2548	-0.0228	0.0698	Lecoindejj
-0.0057	0.0165	0.7173	0.1866	0.0139	0.3849	0.0308	Lfrindexi
-0.0057	0.7173	0.0165	-0.1866	0.3849	0.0139	0.073	Lfrindexj
0.0433	0.031	0.8368	0.3809	-0.0196	-0.043	0.0325	Lprindexi
0.0433	0.8368	0.031	-0.3809	-0.043	-0.0196	0.0413	Lprindexj
-0.3806	-0.0152	-0.0152	0	0.0478	0.0478	0.2651	Extocij
Lprindexj	Lprindexi	Lfrindexj	Lfrindexi	Lecoindejj	Lecoindexi	Contigij	Contigij
						1	Contigij
					1	0.0074	Lecoindexi
				1	0.0842	0.0074	Lecoindejj
			1	0.0171	0.5991	0.0137	Lfrindexi
		1	0.0534	0.5991	0.0171	0.0137	Lfrindexj
	1	-0.0135	0.2996	0.0388	0.4997	-0.0404	Lprindexi
1	0.0389	0.2996	-0.0135	0.4997	0.0388	-0.0404	Lprindexj

۴. ارزیابی روندها

ریسک کشوری برای توسعه تجارت بین‌المللی کشورهای در حال توسعه حائز اهمیت است، زیرا نشان‌دهنده یک هزینه پنهان و مهم برای مشارکت این دسته از کشورها در همکاری‌های منطقه‌ای است. ارزیابی مستمر ریسک کشوری، تجزیه و تحلیل و تحقیق در مورد ماهیت ریسک‌ها و مدیریت آن می‌تواند نقش برجسته‌ای در استراتژی تجاری بین‌المللی این دسته از کشورها داشته باشد.^۱

جدول (۴) وضعیت ریسک کشوری کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی را در صادرات کالاهای صنعتی طی سال‌های ۲۰۲۱-۲۰۰۲ ارائه می‌کند. بر اساس این جدول و اطلاعات جدول (۲)، طی سال‌های مورد بررسی ریسک کشوری کشورهای صادرکننده و واردکننده کالاهای صنعتی با عدد ۶۷/۵ و ۶۶/۶ از ۱۰۰ در حد متوسط ارزیابی می‌شود. سهم بالایی از این ریسک دارای منشأ سیاسی است. ریسک این دسته از کشورها در حوزه اقتصادی و مالی در سطح پایین می‌باشد. ریسک کشوری کشورهای واردکننده کالاهای صنعتی عضو OIC، با منشأ اقتصادی در حد متوسط و سیاسی در حد بالا ارزیابی شده است.

طی همین دوره، نتایج بررسی محقق در زمینه صادرات فی مابین کشورهای عضو، گویای این حقیقت است که سهم صادرات درون‌گروهی کشورهای عضو سازمان در زمینه کالاهای صنعتی به‌طور متوسط ۱۲ درصد می‌باشد که رقم قابل توجهی محسوب نمی‌شود. آنچه مشهود است نزدیک به ۸۸ درصد از صادرات کالاهای صنعتی کشورهای عضو OIC به مقصد سایر کشورها است.

جدول ۴- وضعیت ریسک کشوری کشورهای عضو OIC طی سال‌های ۲۰۲۱-۲۰۰۲

شاخص	کشورهای عضو OIC صادرکننده	وضعیت	کشورهای عضو OIC واردکننده	وضعیت
ریسک کشوری	۶۷/۵	متوسط	۶۶/۶	متوسط
ریسک اقتصادی	۳۵/۳	پایین	۳۵/۰	متوسط
ریسک مالی	۳۸/۶	پایین	۳۸/۵	پایین
ریسک سیاسی	۶۱/۱	متوسط	۵۹/۷	بالا

منبع: یافته‌های تحقیق

جدول (۵) توزیع صادرات درون‌گروهی^۱ کالاهای صنعتی کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی را برحسب وضعیت ریسک کشوری طی سال‌های ۲۰۲۱-۲۰۰۲ ارائه می‌کند. اعداد جدول سهم از صادرات درون‌گروهی کالاهای صنعتی کشورهای عضو OIC را نشان می‌دهد. به‌عنوان مثال کشورهای صادرکننده کالاهای صنعتی با ریسک کشوری بسیار بالا، ۷/۷ درصد از صادرات خود را به کشورهای اسلامی عضو OIC با ریسک بسیار پایین صادر می‌کنند. بدین ترتیب اطلاعات این جدول گویای این نکته است که مهم‌ترین مقاصد صادراتی کالاهای صنعتی را کشورهای با ریسک کشوری متوسط تشکیل می‌دهد که بین ۶/۶ تا ۹/۷ درصد متغیر است.

جدول ۵- توزیع صادرات درون‌گروهی کالاهای صنعتی کشورهای عضو OIC برحسب

وضعیت ریسک کشوری برحسب متوسط دوره ۲۰۲۱-۲۰۰۲

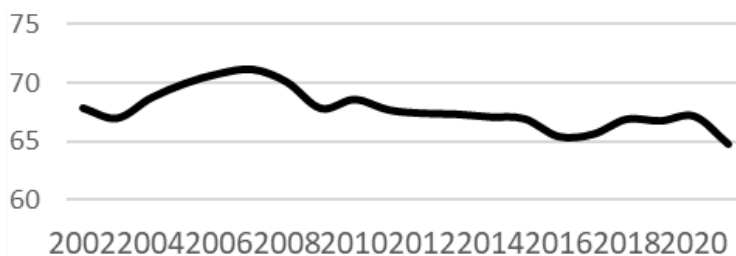
وضعیت ریسک کشوری	ریسک بسیار بالا	ریسک بالا	ریسک متوسط	ریسک پایین	ریسک بسیار پایین	سایر
ریسک بسیار بالا	۰/۰	۸/۷	۸/۲	۶/۵	۷۶/۷	۰/۰
ریسک بالا	۰/۸	۷/۲	۴۲/۳	۱۴/۰	۲۴/۱	۱۱/۶
ریسک متوسط	۱/۰	۱۹/۱	۳۶/۰	۲۸/۴	۱۵/۵	۰/۰
ریسک پایین	۰/۶	۸/۴	۴۷/۹	۱۷/۶	۲۵/۵	۰/۰
ریسک بسیار پایین	۰/۴	۱۳/۵	۳۲/۶	۴۴/۵	۹/۰	۰/۰
سایر	۰/۰	۳/۴	۳۴/۳	۳۰/۹	۳/۴	۲۸/۰

منبع: یافته‌های تحقیق

نمودار (۱) روند متوسط شاخص ریسک کشوری کشورهای صادرکننده کالاهای صنعتی به کشورهای عضو OIC را در مقطع زمانی سال‌های ۲۰۲۱-۲۰۰۲ ارائه می‌کند. طی سال‌های مذکور به‌ویژه از سال ۲۰۰۸ به بعد روند شاخص ریسک کشوری این دسته از کشورها رو به کاهش بوده است (یعنی ریسک کشوری در حال افزایش بوده است) که بیانگر افزایش نااطمینانی در

۱. متوسط‌گیری بر اساس داده‌های قابل دسترس طی سال‌های مورد بررسی است. چنانچه اطلاعات مربوط به چهار سال قابل دسترس بوده میانگین بر اساس چهار سال مذکور محاسبه و در جدول لحاظ شده است.

صادرات کالاهای صنعتی درون‌گروهی و در نتیجه مؤید افزایش هزینه پنهان صادرات درون‌گروهی کالاهای صنعتی کشورهای عضو OIC است. البته از سال ۲۰۰۷-۲۰۰۲ میزان شاخص ریسک کشوری اعضای OIC روند افزایشی داشت.

نمودار ۱- روند شاخص ریسک کشوری کشورهای صادرکننده عضو OIC

منبع: یافته‌های تحقیق

جدول (۶) توزیع ریسک کشوری برحسب کشورهای صادرکننده کالاهای صنعتی عضو OIC طی سال‌های ۲۰۰۲-۲۰۲۱ را ارائه می‌کند. بر اساس این جدول، کشورهای صادرکننده کالاهای صنعتی با ریسک کشوری بالا و بسیار بالا سهم کمی در صادرات درون‌گروهی کالاهای صنعتی کشورهای عضو OIC دارند. لیکن کشورهایی با ریسک تجاری متوسط نزدیک به ۴۶ درصد از صادرات درون‌گروهی کالاهای صنعتی را تشکیل می‌دهند.

این دسته از کشورها شامل، ترکیه، اندونزی، ایران، مصر، نیجریه، اردن، تونس، سنگال، بنگلادش، یمن، سورینام، اوگاندا، توگو، کامرون، بوروکینافاسو، مالی، موزامبیک، گویان، آلبانی و گامبیا می‌باشند. نزدیک به ۴۶٫۵ درصد دیگر از صادرات درون‌گروهی کالاهای صنعتی توسط ۱۴ کشور انجام شده است که از ریسک کشوری پایین و بسیار پایین برخوردارند. این دسته از کشورها شامل مالزی، عربستان سعودی، قطر، الجزایر، قزاقستان، بحرین، عمان، آذربایجان، مراکش، لیبی، کویت، گابن، امارات متحده عربی و برونئی (دارالسلام) می‌باشند.

جدول ۶- توزیع کشورهای عضو OIC برحسب وضعیت ریسک کشوری طی سال‌های

۲۰۰۲-۲۰۲۱

وضعیت ریسک کشوری	دامنه شاخص	تعداد کشور	سهم از صادرات درون‌گروهی	فهرست صادرکنندگان کالاها صنعتی
ریسک بسیار بالا	۰-۴۹/۹	۱	۰,۷	سودان
ریسک بالا	۵۰/۷-۵۹/۶	۸	۴,۹	پاکستان، ساحل عاج، لبنان، سودان، نیجر، گینه، عراق، سیرالئون
ریسک متوسط	۶۰/۹-۶۸/۶	۲۰	۴۶,۰	ترکیه، اندونزی ایران، مصر، نیجریه، اردن، تونس، سنگال، بنگلادش، یمن، سورینام، اوگاندا، توگو، کامرون، بورکینافاسو، مالی، موزامبیک، گویان، آلبانی و گامبیا
ریسک پایین	۷۰/۶-۷۹/۴	۱۲	۳۴,۳	مالزی، عربستان سعودی، قطر، الجزایر، قزاقستان، بحرین، عمان، آذربایجان، مراکش، لیبی، کویت و گابن
ریسک بسیار پایین	۸۰/۹-۸۴	۲	۱۲,۲	امارات متحده عربی و برونی (دارالسلام)
* سایر		۹	۲,۵	ازبکستان، تاجیکستان، قرقیزستان، افغانستان، موریس، بنین، جیبوتی، مالدیو، کوموروس

منبع: یافته‌های تحقیق

* شاخص ریسک کشوری برای این دسته از کشورها قابل دسترس نبوده است.

با توجه به بالا بودن ریسک سیاسی و اقتصادی کشورهای عضو سازمان به نظر می‌رسد تقویت نهادهای مرتبط با بیمه و اعتبار کشورهای عضو سازمان یکی از قابل‌اعتمادترین استراتژی‌های مدیریت ریسک شرکت‌های صادرکننده کالاها صنعتی کشورهای عضو سازمان است. این در حالی است که شرکت اسلامی بیمه سرمایه‌گذاری و اعتبارات صادراتی^۱ (ICIEC) وابسته به بانک توسعه اسلامی، باهدف توسعه قلمرو مبادلات تجاری و سرمایه‌گذاری میان کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی در سال ۱۹۹۴ تأسیس گردید که پوشش‌دهنده ریسک‌های غیرتجاری شامل ریسک‌های اقتصادی، مالی و سیاسی است.^۲

1. The Islamic Corporation for the Insurance of Investment and Export Credit (ICIEC)

۲. نوروزی، (۱۳۸۶).

۵. روش تخمین ضرایب

روش تخمین ضرایب مدل برای داده‌های مورد استفاده طی دوره زمانی ۲۰۲۱-۲۰۰۲ و به روش حداکثر درستنمایی شبه پواسن نما (PPML) می‌باشد. برآوردگر PPML مشکلات در تخمین مانند درون‌زایی بالقوه یا همبستگی سریالی خطاها و یا مشکلات ناشی از هم خطی را کاهش می‌دهد.^۱ علاوه بر این، برآوردگر قادر است مقادیر صفر متغیر را لحاظ کند که مشخصاً، یک مزیت با وجود تعداد زیادی صفر در داده‌ها است.^۲ از این رو، وجود ناهمگونی در معادله جاذبه غیرخطی نیاز به یک روش تخمین متفاوت دارد. مطالعات اخیر استفاده از برآوردگر PPML را به جای حداقل مربع معمولی (OLS) در مدل‌های جاذبه تجارت به شدت توصیه می‌کنند.^{۳،۴}

از آنجایی که در این روش از واحد سطح ارزش صادرات (بجای لگاریتم‌گیری) استفاده می‌گردد به جهت عدم حذف مشاهدات صفر و به دلیل دادن وزن‌های یکسان به همه مشاهدات، تخمین ضرایب بدون تورش و قابل اطمینان برآورد می‌شود.^۵ همچنین آماره F لیمر برای آزمون وجود داده‌های پنبلی مورد استفاده قرار گرفته است. از آنجاکه داده‌ها به صورت تابلویی است، بررسی مانایی داده‌ها از طریق آزمون‌های لوین، لین و چو و ایم، پسران و شین صورت گرفته است.

۵-۱. نتایج حاصل از تخمین مدل

جدول (۷) نتایج تخمین مدل جاذبه صادرات صنعتی درون‌گروهی کشورهای عضو OIC طبق روش حداکثر درست نمایی پواسن نما (PPML) برحسب ریسک کشوری، ریسک اقتصادی، مالی و سیاسی را به همراه آزمون‌های تشخیص را ارائه می‌کند.

انتخاب بین الگوی تلفیقی و تابلویی چهار مدل جاذبه به وسیله آماره F لیمر انجام گرفته که الگوی تابلویی برای تمامی مدل‌ها انتخاب شده است. همچنین آماره لگاریتم حداکثر درستنمایی نما نشان می‌دهد که نتایج حاصل شده قابل قبول و معنادار می‌باشد.

بر اساس نتیجه جدول (۷)، علامت ضریب متغیر شاخص ریسک کشوری مقاصد صادراتی

۱. آلوآرز آی سی و همکاران، (۲۰۱۸)

2. Francois & Manchin (2013)

3. Egger & Nigai (2015)

4. Santos & Tenreyro (2006, 2010)

5. Santos & Silva (2022)

عضو سازمان همکاری اسلامی (LICRGJ) در مدل جاذبه صادرات صنعتی درون‌گروهی مطابق انتظار مثبت و از نظر آماری در سطح خطای یک درصد معنی‌دار است. به این معنی که با افزایش شاخص ریسک کشوری (که به معنی کاهش ریسک می‌باشد) صادرات صنعتی درون‌گروهی به کشورهای مقصد افزایش می‌یابد. ضریب متغیر مذکور کشش تقاضای صادرات صنعتی درون‌گروهی کشورهای عضو OIC را نسبت به شاخص ریسک کشوری مقاصد صادراتی نشان می‌دهد. در مقابل ضریب متغیر شاخص ریسک کشوری کشورهای صادرکننده کالاهای صنعتی عضو سازمان همکاری اسلامی (Licrgi) در مدل جاذبه از نظر آماری معنادار نیست. این یافته تجربی منجر به این نتیجه می‌شود که ریسک کشوری مقاصد صادراتی یک عامل تعیین‌کننده مهم و حائز اهمیت برای تحرک بخشیدن به تقاضای صادرات صنعتی درون‌گروهی کشورهای مورد بررسی است. این یافته‌ها همچنین با یافته‌های مطالعات قبلی مانند ژانگ و همکاران (۲۰۲۱) و وانگ و همکاران (۲۰۲۰) همسو هستند.

بر اساس نتایج، شاخص‌های ریسک اقتصادی برای کشورهای مقصد و ریسک سیاسی برای کشورهای مبدأ و مقصد صادراتی در سطح خطای یک درصد، معنی‌دار و با علامت مثبت و مطابق با انتظار می‌باشد، ولی برای شاخص ریسک مالی علی‌رغم معنی‌داری هم برای کشورهای مبدأ و هم مقصد، منفی و مطابق انتظار نیست. از آنجایی که ریسک مالی سریع‌ترین تأثیر را بر جریان‌های نقدی و درآمدی شرکت‌های صادراتی دارد به نظر می‌رسد شرکت‌های تولیدکننده صنعتی کشورهای عضو سازمان برای آنکه کمتر در معرض ریسک مالی قرار گیرند در گسترش فعالیت‌های صادراتی خود در چارچوب همکاری منطقه‌ای اقدام به مدیریت ریسک می‌نمایند.

نتایج تخمین مربوط به ریسک اقتصادی حاکی از آن است که سطح بالاتر شاخص مذکور در کشورهای مقصد صادراتی (یعنی کاهش ریسک در این کشورها)، به‌طور معنی‌داری در سطح خطای یک درصد، باعث افزایش صادرات درون‌گروهی محصولات صنعتی به این کشورها می‌شود. بدین ترتیب افزایش شاخص ریسک اقتصادی و سیاسی (کاهش ریسک اقتصادی و سیاسی) مقاصد صادراتی باعث افزایش تقاضا برای صادرات درون‌گروهی کالاهای صنعتی کشورهای اسلامی می‌شود و از محرک‌های بسیار مهم برای صادرات درون‌گروهی عضو OIC به شمار می‌رود. ولی افزایش شاخص ریسک مالی (کاهش ریسک مالی) مقاصد صادراتی

برخلاف ریسک اقتصادی و سیاسی منجر به کاهش تقاضا برای صادرات درون‌گروهی کالاهاى صنعتى کشورهاى عضو مى‌شود.

در خصوص عرضه‌کنندگان کالاهاى صنعتى یا کشورهاى مبدأ نیز نتایج نشان مى‌دهد ضریب شاخص ریسک سیاسى داراى علائم مثبت مورد انتظار بوده و از نظر آماری در سطح خطای یک درصد معنادار است. ضریب شاخص ریسک مالی از نظر آماری در سطح خطای یک درصد معنادار و داراى علائم منفى است که مطابق انتظار نمى‌باشد؛ اما ضریب شاخص ریسک اقتصادى از نظر آماری معنادار نیست. بدین ترتیب متغیر ریسک سیاسى در مقایسه با ریسک اقتصادى و مالی محرکى برای عرضه صادرات صنعتى درون‌گروهى کشورهاى عضو مى‌باشد. لذا محیط سیاسى مناسب برای توسعه تجارت درون‌گروهى اهمیت بیشتری پیدا مى‌کند. این یافته با مطالعات گوسوامى و پانامیت (۲۰۲۰)، بیلگین و همکاران (۲۰۱۷) و مؤثر و همکاران (۲۰۰۶) همخوانى دارد.

در تخمین مدل‌هاى جاذبه، تأثیر متغیرهاى استاندارد در مدل جاذبه نظیر اندازه بازار، نرخ ارز حقیقى، فاصله و مرز مشترک لحاظ گردید. نتایج نشان مى‌دهد که متغیرهاى اندازه بازار و مرز مشترک در سطح خطای یک درصد و نرخ ارز حقیقى در سطح خطای ده درصد، اثر مثبت و معنی‌دار بر صادرات صنعتى درون‌گروهى کشورهاى عضو OIC دارد. ضریب متغیر مسافت وزنى نیز از لحاظ آماری معنی‌دار مى‌باشد که نشان مى‌دهد کاهش مسافت به تقویت جریان تجارت کمک کرده است.

جدول ۷- نتایج تخمین مدل صادرات درون‌گروهى کالاهاى صنعتى کشورهاى عضو OIC

تعریف متغیرها	نام متغیر معادله	ریسک کشورى (LICRG)	ریسک اقتصادى (Lecoindex)	ریسک مالی (Lfrindex)	ریسک سیاسى (Lprindex)
تولید ناخالص داخلی کشور آ	Lgdpci	۰/۹۱۹ (۰/۰۰۰)***	۰/۹۲۵ (۰/۰۰۰)***	۰/۹۱۶ (۰/۰۰۰)***	۰/۹۲۵ (۰/۰۰۰)***
تولید ناخالص داخلی کشور ج	Lgdpcj	۰/۷۵۱ (۰/۰۰۰)***	۰/۷۵۰ (۰/۰۰۰)***	۰/۷۶۳ (۰/۰۰۰)***	۰/۷۵۳ (۰/۰۰۰)***
نسبت نرخ ارز واقعى کشور آ و ج	Lereij	۰/۰۱۳ (۰/۰۱۲)*	۰/۰۱۳ (۰/۰۱۳)*	-۰/۰۰۱ (۰/۸۰۸)	۰/۰۱۲ (۰/۰۲۱)*
مسافت وزنى	Ldistwij	-۰/۹۱۳ (۰/۰۰۰)***	-۰/۹۱۶ (۰/۰۰۰)***	-۰/۹۱۶ (۰/۰۰۰)***	-۰/۹۹۱ (۰/۰۰۰)***

ریسک سیاسی (Lprrindex)	ریسک مالی (Lfrindex)	ریسک اقتصادی (Lecoindex)	ریسک کشوری (LICRG)	نام متغیر معادله	تعریف متغیرها
۰/۶۰۹ (۰/۰۰۰)***	۰/۷۳۵ (۰/۰۰۰)***	۰/۶۱۶ (۰/۰۰۰)***	۰/۶۲۱ (۰/۰۰۰)***	Contigij	مرز مشترک
۰/۴۸۱ (۰/۰۰۲)***	-۱/۴۸۰ (۰/۰۰۰)***	-۰/۰۹۱ (۰/۵۰۱)	-۰/۱۲۲ (۰/۵۴۱)		نوع ریسک کشور i
۰/۶۰۳ (۰/۰۰۰)***	-۰/۶۵۲ (۰/۰۰۰)***	۰/۵۶۷ (۰/۰۰۰)***	۰/۶۷۵ (۰/۰۰۱)***		نوع ریسک کشور j
-۳۸/۹۶۳ (۰/۰۰۰)***	-۱۶/۴۷۴ (۰/۰۰۰)***	-۲۵/۸۸۵ (۰/۰۰۰)***	-۲۶/۴۰۲ (۰/۰۰۰)***		عرض از مبدأ
۰/۵۲	۰/۵۵	۰/۵۳	۰/۵۲		ضریب R _۲
۱۵۷۲۷	۱۵۷۲۷	۱۵۷۲۷	۱۵۷۲۷		تعداد مشاهدات
۳۳/۴۹۰ (۰/۰۰۰)***	۳۳/۳۱۰ (۰/۰۰۰)***	۳۳/۵۶۰ (۰/۰۰۰)***	۳۳/۵۴ (۰/۰۰۰)***		آماره F لیمر
۰۹+e-۱/۲۱	۰۹+e-۱/۲۰۰	۰۹+e-۲۲۹/۱	۰۹+e-۲۳۱/۱		آماره پوآسن (Pseudo log - likelihood)

منبع: یافته‌های تحقیق و منتج از ضمیمه ۲ ستاره، *، ** و *** نشان می‌دهد که این ضریب به ترتیب در سطوح خطای ۱۰، ۵ و ۱ درصد از نظر آماری معنادار است. سطح بحرانی آماره t داخل پرانتز است.

۶. نتیجه‌گیری و پیشنهادات

توسعه تجارت درون‌گروهی جزء اهداف اقتصادی و در زمره اولویت‌های سازمان همکاری اسلامی برای نیل به رونق اقتصادی و کمک به کاهش فقر در جهان اسلام می‌باشد. از سوی دیگر، تجارت درون‌گروهی کشورهای عضو سازمان توأم با انواع مختلفی از ریسک‌های اقتصادی، مالی و سیاسی است که فعالیت‌های صادراتی درون‌گروهی این کشورها را با مخاطراتی جدی مواجه ساخته است. نتایج این مطالعه نشان داد که صادرات صنعتی درون‌گروهی کشورهای عضو OIC به عنوان یکی از اجزای مهم استراتژی‌های توسعه برای این کشورها، تحت تأثیر ریسک کشوری و همچنین مؤلفه‌های آن قرار می‌گیرد. یافته‌ها حاکی از این است که در مجموع کاهش ریسک کشوری (یعنی افزایش مقدار عددی شاخص) در کشورهای مقصد صادراتی تأثیر مثبت و معنی‌داری بر جریان صادرات صنعتی درون‌گروهی این کشورها گذاشته و باعث افزایش آن شده است. ولی این نتیجه در خصوص کشورهای مبدأ صادرکننده صادق نیست. همچنین نشان می‌دهد

شاخص‌های ریسک سیاسی در کشورهای مبدأ و مقصد و ریسک اقتصادی کشورهای مقصد نیز دارای علامت مثبت و از نظر آماری معنی‌دار هستند به این معنی که کاهش این ریسک‌ها (یعنی افزایش مقدار عددی شاخص) باعث تقویت جریان صادرات شده است. همچنین با توجه به همسو بودن نتایج اثرات ریسک کشوری و ریسک‌های سیاسی و اقتصادی و با توجه به علامت خلاف انتظار ولی معنی‌دار شاخص ریسک مالی، نتیجه می‌شود شاخص ریسک کشوری در کشورهای OIC به‌طور قابل‌توجهی تحت تأثیر ریسک‌های سیاسی و اقتصادی قرار دارد. یکی از یافته‌های بسیار مهم این مطالعه نقش ریسک سیاسی کشورهای عضو سازمان (اعم از عرضه‌کننده کالاها و صنعتی و همچنین مقاصد صادراتی) در رشد صادرات صنعتی درون‌گروهی این کشورها است. از آنجایی‌که متغیر ریسک سیاسی تأثیر بیشتری نسبت به سایر شاخص‌های ریسک کشوری بر صادرات صنعتی درون‌گروهی دارد، مرتبط‌ترین متغیر نهادی مؤثر بر رشد صادرات درون‌گروهی است. بنابراین مدیریت ریسک کشوری باید توسط سازمان همکاری اسلامی به‌عنوان یک استراتژی اولیه برای توسعه همکاری منطقه‌ای مدنظر قرار گیرد. لذا افزایش توانمندی‌های نهادی جهت مدیریت ریسک شرکت‌های صادراتی کشورهای عضو سازمان برای تجارت درون‌گروهی، به‌عنوان یک موضوع کلیدی در همکاری‌های منطقه‌ای ضروری است. با توجه به شرایط کنونی کشورهای عضو سازمان که با انواع ریسک از جمله ریسک سیاسی مواجه هستند ضروری است از ظرفیت نهادهای متولی و پشتیبان تجارت نظیر شرکت اسلامی برای بیمه سرمایه‌گذاری و اعتبارات صادرات (ICIED) در مدیریت ریسک باهدف تسهیل تولید و صادرات محصولات صنعتی صادراتی درون‌گروهی بیش‌ازپیش استفاده شود. لذا انعطاف‌پذیری پوشش‌های بیمه‌ای شرکت اسلامی بیمه سرمایه‌گذاری و اعتبارات صادرات (ICIEC) مورد تأکید این مطالعه است. علاوه بر این، اعتبارات تجاری با بهره‌کمتر در زمان ریسک سیاسی بالاتر می‌تواند ابزار سیاستی مهمی باشد و اثرات منفی ریسک سیاسی بر روی مبادلات تجاری را پوشش دهد.

دسترسی به داده‌ها

داده‌های استفاده شده یا تولید شده در این پژوهش در متن مقاله ارائه شده است.

تضاد منافع نویسندگان

نویسندگان این مقاله اعلام می‌دارند که هیچ‌گونه تضاد منافی در رابطه با نویسندگی و یا انتشار این مقاله ندارند.

منابع

- بافریان کاسگری، باقر. (۱۴۰۲). تأثیر لجستیک تجاری در صادرات صنعتی دوجانبه ایران با رویکرد مدل جاذبه. فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی. شماره ۱۰۶. صص ۱۰۵-۱۳۰.
- درینی، ولی محمد؛ پورمقدم، هادی اسماعیل؛ دهباشی، وحید. (۱۳۹۵). تجزیه و تحلیل تأثیر بی‌ثباتی سیاسی با توجه به موقعیت ژئوپلیتیکی ایران بر تجارت بین‌الملل. فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام. سال ۶. شماره ۳. صص ۱۰۱-۱۱۹.
- گوگردچیان، احمد؛ میرجابری، زهره. (۱۳۹۶). ارزیابی تأثیر ریسک سیاسی و ریسک بازرگانی بر صادرات غیرنفتی ایران به عمده‌ترین کشورهای هدف صادرات با تأکید بر بیمه اعتبار صادراتی. نشریه علمی - پژوهشی سیاست‌گذاری اقتصادی. سال ۹. شماره ۱۷. صص ۱۱۹-۱۴۳.
- نوروزی، بیتا. (۱۳۹۸). بانک توسعه اسلامی و راهنمای تأمین مالی بخش‌های صادراتی. تهران: چاپ و نشر بازرگانی.
- Agarwal, J., & Feils, D. (2007). Political risk and the internationalization of firms: An empirical study of Canadian-based export and FDI firms. *Canadian Journal of Administrative Sciences*. 24(3), 165-181. url=<http://search.proquest.com/docview/204878101?accountid=9838>.
- Álvarez, I.C., Barbero, J., Rodríguez-Pose, A., & Zofio, J.L. (2018). Does institutional quality matter for trade? Institutional conditions in a sectoral trade framework. 103: 72–87. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2017.10.010>.
- Anderson, J.E., & Marcouiller, D. (2002). Insecurity and the Pattern of Trade: An Empirical Investigation. In: *Review of Economics and Statistics*. 84(2), 342-352. <https://doi.org/10.1162/003465302317411587>.
- Anderson, J.E., & Wincoop, E.V. (2003). Gravity with Gravitas: A Solution to the Border Puzzle. *American Economic Review*. 93(1), 170-192. DOI 10.3386/w8079.
- Asgary, A., Ozdemir, A.I., & Özyürek, H. (2020), Small and medium enterprises and global risks: Evidence from manufacturing SMEs in Turkey. *International Journal of Disaster Risk Science* 11(1), 59-73. DOI:10.1007/s13753-020-00247-0.
- Bagherian Kasgari, B. (2023). The Effect of Commercial Logistics on Iran's Bilateral Industrial Exports with the Gravity Model Approach. *Iranian Journal of Trade Studies (IJTC) Quarterly*. 106, 105-130. DOI: 10.22034/IJTS.2023.1974097.3747. [In Persian].
- Bahmani-Oskooee, M. (1986). Determinants of international trade flows the case of developing countries. *Journal of Development Economics*. 20(1), 107-123. [https://doi.org/10.1016/0304-3878\(86\)90007-6](https://doi.org/10.1016/0304-3878(86)90007-6).
- Bahmani-Oskooee, M., & Brooks, T.J. (1999). Bilateral J-Curve between U.S. and Her Trading Partners. *Review of World Economics*, 135(1), 156-165. DOI: 10.1007/BF02708163.

- Bahmani-Oskooee, M., & Goswami, G. (2004). Exchange rate sensitivity of Japan's bilateral trade flows. *Japan and the World Economy*. 16(1), 1-15. [https://doi.org/10.1016/S0922-1425\(03\)00016-1](https://doi.org/10.1016/S0922-1425(03)00016-1).
- Baier, S.L., & Bergstrand, J.H. (2009). Bonus vetus OLS: A simple method for approximating international trade-cost effects using the gravity equation. *Journal of International Economics*. 77(1), 77-85. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2008.10.004>
- Balcilar, M., Bonato, M., Demirer, R., & Gupta, R. (2018). Geopolitical risks and stock market dynamics of the BRICS. *Economic Systems*. 42(2), 295-306. <https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2017.05.008>.
- Baldy E. (2007). A new educational perspective for teaching gravity. *International Journal of Science Education*. 29, 1767-1788. <https://doi.org/10.1080/09500690601083367>.
- Berbenni, E. (2021). External devaluation and trade balance in 1930s Italy. *Structural Change and Economic Dynamics*. 57, 93-107. <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2021.02.001>.
- Bilgin, M.H., Gozgor, G., & Demir, E. (2018.). The determinants of Turkey's exports to Islamic countries: The impact of political risks. *The Journal of International Trade & Economic Development*, Taylor & Francis Journals, 27(5), 486-503. DOI: 10.1080/09638199.2017.1396489.
- Bilgin, M.H., Gozgor, G., & Lau, C.K.M. (2017). Institutions and gravity model: The role of political economy and corporate governance. *Eurasian Business Review*. 7(3), 421-436. DOI:10.1007/s40821-016-0069-x.
- Blomberg, S.B., & Hess, G. (2006). How much does violence tax trade? *The Review of Economics and Statistics*. 88(4), 599-612. DOI:10.1162/rest.88.4.599.
- Cai, Y., Zhu, H., Chen, Z., & Geng, Y. (2022). Country Risk and Wooden Furniture Export Trade: Evidence from China. *Forest Products Journal*. 72(3), 180-189. <https://doi.org/10.13073/FPJ-D-22-00019>.
- Caldara, D., & Iacoviello, M. (2018). Measuring geopolitical risk. *International Finance Discussion Papers 1222r1*. Washington: Board of Governors of the Federal Reserve System, <https://doi.org/10.17016/IFDP.2022.1222r1>.
- Cavusgil, S.T., Deligonul, S., Ghauri, P.N., Bamiatzi, V., Park, B.I., & Mellahi, K. (2020). Risk in international business and its mitigation. *J. World Bus.* 55(2), 101078. DOI: 10.1016/j.jwb.2020.101078.
- Chiu, Y.B., & Lee, C.C. (2019). Financial development, income inequality, and country risk. *J. Int. Money Finance* 93:1-18. DOI: 10.1016/j.jimonfin.2019.01.001.
- Chowdhury, S.R. (2011). Impact of global crisis on small and medium enterprises. *Global Business Review*, International Management Institute. 12(3), 377-399. <https://doi.org/10.1177/097215091101200303>.
- Coase, R.H. (1960). The problem of social cost. *The Journal of Law & Economics*. 3, 1-44. <https://repository.law.umich.edu/articles/561>.

- Corson, R. (2021). Why Managing Political Risk Is Critical for Exporters. <https://www.shippingsolutions.com/about>.
- Darini, V.M., Esmacilpour Moghadam, H., & Dehbashi, V. (2016). Analyzing the Effect of Political Instability on International Business Based on Geopolitical Situation of Iran. 6(3), 101-119. DOI: 10.21859/priw-060305. [In Persian].
- De Groot, H.L.F., Linders, G.J., Rietveld, P., & Subramanian, U. (2003). The Institutional Determinants of Bilateral Trade Patterns. *Kyklos*, 57(1), 103-123. <https://doi.org/10.1111/j.0023-5962.2004.00245.x>.
- Deardorff, A.V. (2001). Trade and Welfare Implications of Networks. *Journal of Economic Integration*. 16(4), 28-29. DOI:10.11130/jei.2001.16.4.485.
- Devadason, E.S., Govindaraju, V.G.R.C., & Mubarik, S. (2018). Defining potentials and barriers to trade in the Malaysia–Chile partnership. *International Journal of Emerging Markets*. 13(5), 758-779. DOI:10.1108/IJoEM-11-2016-0306.
- Dirk, G.B. (2012). Financial contagion and the real economy. *Journal Banking Finance*. 36(10), 2680–2692. DOI:10.2139/ssrn.1592130.
- Egger, P., & Nigai, S. (2015). Structural gravity with dummies only: constrained ANOVA-type estimation of gravity models. *J Int Econ*, 97(1), 86–99. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2015.05.004>.
- Engel, C. (2014). Exchange rates and interest parity. In G. Gopinath, E. Helpman, & K. Rogof (Eds.), *Handbook of international economics*, 4, 453–522, DOI: 10.1016/B978-0-444-54314-1.00008-2.
- Francois, J., & Manchin, M. (2013). Institutions, infrastructure, and trade. *World Dev*. 46, 165–175. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2013.02.009>.
- Galkin, P., Bollino, C.A., & Atalla, T. (2018). Effect of preferential trade agreements on China’s energy trade from Chinese and exporters’ perspectives. *International Journal of Emerging Markets*. 13(6), 1776-1797. DOI:10.1108/IJoEM-06-2017-0212.
- Glick, R., & Rose, A.K. (2016). Currency unions and trade: A post-EMU reassessment. *European Economic Review*. 87, 78–91. DOI: 10.1016/j.eurocorev.2016.03.010.
- Glick, R., & Taylor, A. M. (2010). Collateral damage: Trade disruption and the economic impact of war. *The Review of Economics and Statistics*. 92(1), 102–127. DOI:10.2139/ssrn.810824.
- Gómez-Herrera, E. (2013). Comparing alternative methods to estimate gravity models of bilateral trade. *Empirical Economics*. 44(3), 1087–1111. DOI:10.1007/s00181-012-0576-2.
- Googerdchian, A., & Mirjaberi, Z. (2017). Evaluation of the Effects of Political and Commercial Risks on Iran’s Non-Oil Exports to the Main Export Destination Countries, with an Emphasis on Export Credit Insurance Subsidy. *The Journal of Economic Policy*. 9(17): 119-143. DOI: 10.29252/JEP.9.17.119. [In Persian].

- Goswami, G., & Junayed, S. (2006). Pooled mean group estimation of the bilateral trade balance equation: USA vis-a-vis her trading partner. *International Review of Applied Economics*. 20(4), 515-526. DOI:10.1080/02692170600874218.
- Goswami, G.G., & Panthamit, N. (2020). Does political risk lower bilateral trade flow? A gravity panel framework for Thailand vis-à-vis her trading partners. *International Journal of Emerging Markets*, Emerald Group Publishing Limited. 17(2), 600-620, DOI: 10.1108/IJOEM-07-2020-0755.
- Hanif, M. (2021). Intra OIC-Region Trade: Application of Gravity Model. *Journal of Islamic Business and Management*. 11(2), 250-266. DOI:10.26501/jibm/2021.1102-002.
- Hassan, M.A., Sanchez, B.A., & Hussain, R.M. (2010). Economic Performance of the OIC Countries and the Prospect of an Islamic Common Market. *Journal of Economic Cooperation and Development*. 31(2), 65-121. ISSN: 1308-7800.
- Hassan, M.K. (2002). An Empirical Investigation of Economic Cooperation among the OIC Member Countries. Volume 12 of working paper (Economic Research Forum for the Arab Countries, Iran, and Turkey: Online).
- Head, K., & Mayer, T. (2014). Gravity equations: Workhorse, toolkit, and cookbook. In G. Gopinath, E. Helpman, & K. Rogoff (Eds.), *Handbook of international economics*. 4, 131-195. DOI: 10.1016/B978-0-444-54314-1.00003-3.
- International Monetary Fund. (2017). *World Economic Outlook October 2017: Seeking sustainable growth: short-term recovery, long-term challenges*. Washington, D.C: International Monetary Fund.
- Joshua, A., Menzie, D.C., & Hiro, I. (2016). Monetary policy spillovers and the trilemma in the new normal: Periphery country sensitivity to core country conditions. *Journal of International Money and Finance*, Elsevier. 68(C), 298-330. DOI: 10.1016/j.jimonfin.2016.02.0080
- Lee, C.C., Lee, C.C., & Lien, D. (2020). Income inequality, globalization, and country risk: A cross-country analysis. *Technological and Economic Development of Economy*. 26(2), 379–404. DOI: <https://doi.org/10.3846/tede.2019.11414>.
- Levchenko, A.A. (2007). Institutional Quality and International Trade. *The Review of Economic Studies*. 74, 791-819. <https://doi.org/10.1111/j.1467-937X.2007.00435.x>.
- Li, E., Lu, M., & Chen, Y. (2020). Analysis of China's Importance in "Belt and Road Initiative" Trade Based on a Gravity Model. *Sustainability* 2020. 12(17), 6808. <https://doi.org/10.3390/su12176808>.
- Liu, H.M., Hu, S.L., Fang, K., He, G.Q., Ma, H.T., & Cui, X.G. (2019). A comprehensive assessment of political, economic and social risks and their prevention for the countries along the Belt and Road. *Geographical Research*. 38(12), 2966–2984. DOI:10.11821/dlyj020181321.
- Liu, W.G., & Huang, Y. (2020). Geopolitical risks and trade flows: Theoretical mechanism

- and empirical research. *Int. Econ. Trade Res.* 279(03), 47–60.
- Maurice, O., Jonathan, D.O., & Mahvash, S.Q. (2019). A tie that binds: Revisiting the trilemma in emerging market economies. *Rev. Econ. Stat.* 101(2), 279-293. Handle: RePEc:tpr:restat:v:101:y:2019:i:2:p:279-293.
- Méon, P.G., & Sekkat, K. (2004). Does the quality of institutions limit the MENA's integration in the world economy. *The World Economy.* 27(9), 1475–1498. <https://doi.org/10.1111/j.0378-5920.2004.00661.x>.
- Mnasri, A., & Nechi, S. (2019). New approach to estimating gravity models with heteroskedasticity and zero trade values. MPRA Paper 93426, University Library of Munich, Germany, 31(6), 781-803. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3367440>.
- Morrow, J.D., Siverson, R.M., & Taberes, T.E. (1998). The political determinants of international trade: The major powers, 1907–1990. *The American Political Science Review.* 92(3), 649–661. DOI: <https://doi.org/10.2307/2585487>.
- Morrow, J.D., Siverson, R.M., & Taberes, T.E. (1999). Correction to: The political determinants of international trade. *The American Political Science Review.* 93(4), 931–933. <https://doi.org/10.2307/2586123>.
- Moser, C., Nestmann, T., & Wedow, M. (2008). Political risk and export promotion: Evidence from Germany. *World Econ.* 31(06), 781–803. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9701.2008.01102.x>.
- Mueller, P., Tahbaz-Salehi, A., & Vedolin, A. (2017). Exchange rates and monetary policy uncertainty. *The Journal of Finance.* 72(3), 1213–1252. <https://doi.org/10.1111/jofi.12499>.
- Nguyen. H.O., & Tongzon, J. (2010). Causal nexus between the transport and logistics sector and trade: The case of Australia. *Transp Policy.* 17(3), 135–146. DOI:10.1016/j.tranpol.2009.12.005.
- Nitsch, V., & Schumacher, D. (2004). Terrorism and international trade: An empirical investigation. *European Journal of Political Economy.* 20(2), 423–433. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2003.12.009>.
- Nowrozi, B. (2018). *Islamic Bank and technical guide for developed sectors*. Tehran: Commercial Publishing. ISBN: 978-964-468-798-3. [In Persian].
- Obstfeld, M., & Rogoff, K. (2000). New Directions for Stochastic Open Economy Models. In: *Journal of International Economics.* 50 (1), 117–153. [https://doi.org/10.1016/S0022-1996\(99\)00034-3](https://doi.org/10.1016/S0022-1996(99)00034-3).
- Pham, C.S., & Doucouliagos, C. (2017). An injury to one is an injury to all: Terrorism's spillover effects on bilateral trade. Bonn: Institute of Labor Economics. Handle: RePEc:iza:izadps:dp10859.
- Pollins, B.M. (1989a). Conflict, cooperation, and commerce: The effect of international political interactions on bilateral trade flows. *The American Journal of Political Science.* 33(3), 737–761. <https://doi.org/10.2307/2111070>.

- Qazi, A., & Khan, M.S. (2021). Exploring probabilistic network-based modeling of multidimensional factors associated with country risk. *Risk Anal.* 41(6), 911-928. <https://doi.org/10.1111/risa.13589>.
- Rasoulinezhad, E. (2018). A new evidence from the effects of Russia's WTO accession on its foreign trade. *Eurasian Economic Review.* 8(1), 73–92. DOI: 10.1007/s40822-017-0081-1.
- Rauch, J.E. (2001). Business and Social Networks in International Trade. *Journal of Economic Literature.* 1177-1203. DOI: 10.1257/jel.39.4.1177.
- Redding, S., & Venables, A.J. (2004a). Geography and Export Performance: External Market Access and Internal Supply Capacity. In: *Challenges to Globalization: Analyzing the Economics*, ed. by: Robert E. Baldwin and L. Alan Winters, University of Chicago Press, pp. 95-130. Handle: RePEc:nbr:nberch:9535.
- Redding, S., & Venables, A.J. (2004b). Economic Geography and International Inequality. *Journal of International Economics.* 62(1), 53-82. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2003.07.001>.
- Ruiz Estrada, M.A., Park, D., Tahir, M., & Khan, A. (2018). How does terrorism affect the international trade of Muslims countries? *Qual. Quant.* 52(5), 2255–2268. DOI: 10.1007/s11135-017-0660-y.
- Santos Silva, J.M.S., & Tenreyro, S. (2022). The Log of Gravity at 15, *Portuguese Economic Journal.* 21, 423–437. DOI: 10.1007/s10258-021-00203-w.
- Saputra, P.M.A. (2019). Corruption perception and bilateral trade flows evidence from developed and developing countries. *Journal of International Studies*, 12(1), 65-78, doi: 10.14254/2071-8330.2019/12-1/4.
- Shahbaz, M. (2013). Linkages between inflation, economic growth and terrorism in Pakistan. *Econ. Model.* 32, 496–506. DOI: 10.1016/j.econmod.2013.02.014.
- Shen, M.X. (2016). National risk, multilateral financial institution support and capital structure of PPP project financing: An empirical analysis based on PPP project data of the Belt and Road. *Res. Econ. Manag.* 37(11), 3–10.
- Shepherd, B. (2016). *The gravity model of international trade: A user guide (an updated version)*. Bangkok: The Asia-Pacific Research and Training Network on Trade (ARTNeT) and United Nations Publication.
- Silva, J.S., & Tenreyro, S. (2011). Further simulation evidence on the performance of the poisson pseudo-maximum likelihood estimator. *Economics Letters.* 112(2), 220–222. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2011.05.008>.
- Suleman, T., Gupta, R., Balcilar, M. (2017). Does country risks predict stock returns and volatility? Evidence from a nonparametric approach. *Res. Int. Bus. Finance.* 42, 1173–1195.
- Tinbergen J. (1966). *Shaping the World Economy; Suggestions for an International Economic Policy*. *The Economic Journal.* 76(301), 92-95. <https://doi.org/10.2307/2229041>

- Wang, H.J., & Qi, L. (2011). Country economic risks and FDI: Evidence from China. *J. Financial Econ.* 37(10), 70–80.
- Wang, L., & Wang, W. (2021). Whether country risk affects the choice of exchange rate regime: International experience and China's current situation. *Stud. Int. Finance.* 8, 44–52.
- Wang, Z., Zong, Y., Dan, Y., & Jiang, S.J. (2020). Country risk and international trade: evidence from the China-B&R countries, *Applied Economics Letters*, Taylor & Francis Journals. 28(20), 1784-1788. DOI: 10.1080/13504851.2020.1854433.
- Warner, D., & Kreinin, M. (1983). Determinants of international trade flow. *The Review of Economics and Statistics*, *The Review of Economics and Statistics.* 65(1), 96-104. <https://doi.org/10.2307/1924413>.
- Zhang, H., Wang, W., Yang, C., & Guo, Y. (2021). The impact of country risk on energy trade patterns based on complex network and panel regression analyses, *Energy.* 222, 119979. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2021.119979>.

ضمیمه ۱

ردیف	نام کشور	تعداد مقاصد	ردیف	نام کشور	تعداد مقاصد
۱	سودان	۵۰	۲۷	سیرالئون	۳۶
۲	آذربایجان	۴۹	۲۸	عراق	۱۸
۳	آلبانی	۴۷	۲۹	عربستان سعودی	۴۹
۴	اردن	۴۷	۳۰	عمان	۴۹
۵	ازبکستان	۴۱	۳۱	قرقیزستان	۴۵
۶	افغانستان	۳۰	۳۲	قزاقستان	۴۹
۷	الجزایر	۴۹	۳۳	قطر	۴۹
۸	امارات متحده عربی	۴۹	۳۴	کامرون	۴۸
۹	اندونزی	۵۰	۳۵	کوموروس	۴۳
۱۰	اوگاندا	۵۰	۳۶	کویت	۴۸
۱۱	ایران	۴۹	۳۷	گابن	۴۵
۱۲	بحرین	۵۰	۳۸	گامبیا	۴۱
۱۳	برونئی (دارالسلام)	۴۸	۳۹	گویان	۴۷
۱۴	بنگلادش	۵۰	۴۰	گینه	۴۶
۱۵	بنین	۴۹	۴۱	لبنان	۴۹
۱۶	بوروندینافاسو	۴۸	۴۲	مالدیوز	۴۰
۱۷	پاکستان	۴۹	۴۳	مالزی	۵۰
۱۸	تاجیکستان	۲۸	۴۴	مالی	۴۹
۱۹	ترکیه	۴۹	۴۵	مراکش	۴۹
۲۰	توگو	۴۹	۴۶	مصر	۵۰
۲۱	تونس	۴۹	۴۷	موریس	۴۹
۲۲	جماهیر عربی لیبی	۳۶	۴۸	موزامبیک	۴۹
۲۳	جیبوتی	۲۳	۴۹	نیجر	۴۸
۲۴	ساحل عاج	۴۹	۵۰	نیجریه	۴۹
۲۵	سنگال	۴۶	۵۱	یمن	۴۷
۲۶	سورینام	۳۹			